РӘССАМЛАРЫН ЯРАТДЫГЛАРЫ СУРӘТЛӘР ҺАГГЫНДА

Халтмыш, өз гаҗиб мәдәниятенә нә гөҗрәман тарихны ярадан бөек шәхсиятләрнә сурәтләрнә бөек әһәмәт нисс әдир. Халг, өз чаһанцөмүч гөҗрәманларыһын, дөвләт хадимләрнин, әм нә сәнәт адамларыһын шәкилләрнин көрүб фәрәһләнмәк истәйир. Бөйүк вәтән мүнарибәси илләрнә дә ким ки, ким әһтияҗ даһа да артмышдыр.

Буна көрә дә, Азәрбайчан рәссамларыһын гаршысында чох мүһүмм вә шәрәфли бир вәзифә дүрур. Онлар халгын бөйүк вә шәрәфли тарихнә лайиг әсәрләр яратмаг, бөйүк шәхсиятләрнин җәмиятә йүксәк, бәдии кейфийәтләрә саһиб нүмунәси кими чанландырмага борчлудурлар.

Тарихимизә нәзәр салмаг сәһифәләрә ямыш бирә гөҗрәманын, бөйүк бир сәркәрдәнин, шаир вә я рәссамын, мусиги шүҗаһын сурәтини яратмаг, ону халгын малы этмәк ишин олдуҗча чиддин әмәк, һәвәс, билик, сәнәткарлыг, бөйүк илһам вә хәял әәнҗнилиһ тәләб әдир.

Азәрбайчан рәссамлары бир нечә илдир ки, ЧаванШир, Бабәк, Низами, Хаганы, Хәтаи, Короглу, Һәрәм вә башга бөйүк сималарын сурәтләринә чәкирлар. Бу шәкилләрдән бир нечәси артыг тамамланмыш вә гәбул олунмушдур. Яранмыш сурәтләрдән ЧаванШир илә Бабәк, Хәтаи илә Низами, Бәһәд илә Аға Мирәк арасындакы фәрг һеч дә палтарда, әсләһәдә, үз гурулушларында, саггал вә бығларынын узун гысалыһында вә я ярадылан сурәтләрдә даһа чох кәсә чарпан ирә, ачыг алында, чатышмыш гашларда, бәрәдилмиш вә бә'зән дә гыйылмыш ирә, гара кәзләрдә вә сарадә дейилдир. Сурәти, әсас этибарилә симада чанландырмаг нәзәрдә вә буну (симаны) даһа ачыг һәдәфә чевирмәлидир. Кейим, әсләһә вә гейри нисс сурәти тамамлан әлавә васитә кими истифадә әдилмәлидир.

ЧаванШир илә Фәтәлихан арасындакы бөйүк фәрг, онларын заһири көрүнүшләриндән, палтар вә әсләһәләриндән башга, әсләр этибарилә сималарында мәркәзәлә шмалы олан психологиядә верилмәли, дүнәкөрүшләри вә яшадыглары мүһитин, сиясәт гурулушун адәт вә тәләбләри илә олан әлаәләринин нәзәрдә тутараг һәлл әдилмәлидир.

Бөйүк Низамининн сурәтини ярадан заман онун һәм шаирлиһи, һәм вәтәнпәәрәрлиһ вә әламлиһи, һәмчинин шаирин гәрәмаилыг әпопеясы олан «Искәндәрнамә»си илә яшаны оларг мәһәббәт дастаны «Лейли вә Мәчнун» поэмасы нәәрдән гаҗырылмамалы иди. Чаванширин сурәтини чәкәркән ону бөйүк бир сәркәрдә, әйни заманда дөвләт хадими кими көстәрмәк лазымдыр.

Миниатюраларда (ибтидаи шәкилдә олса да) Һәсими вә Хәтаинин тәсвирләри вардыр. Одур ки, бу сималарын сурәтини яратмаг ишинә тамамилә бам-башга чүр янашмаг лазымдыр. Бу миниатюраларда тәсвир олунан сурәтләри ишыг, көлкә хүсусийәтләринә әсасланараг рәсм этмәклә кифайәтләнмәк олмаз. Һәсимнин сурәтини яратмаг үчүн мүрәккәб бир ишдир. Бу сурәт, Һәсимнин вәтәнпәәрәрлиһин, онун, Теймур истидаһылығынын мүдафиә әдән заһидләрә гаршы мүбаризәсинә, дүшмәнләр тәрәфиндән ән ағыр чәза илә чәзаландырылмасыны (дирилдиги дәрисинин союлмасы) вә бу әзаб-әзиаблара дөзүб сон нәфәсинә гәдәр мөһкәм иradә саһиби олдуғуну чанландырмалыдыр.

Азәрбайчан халгынын тарихиндә чох көркәмли ер тутан Гардманлы ЧаванШир, халга вә вәтәнә һәдсиз мәһәббәтли, гәһрәманлығы вә бөйүк сәркәрдәлик габилийәтини илә вәтәнимизи әдәлли ишгалчылардан һүчумундан мүдафиә әтмишдир. Бундан башга о, әлкәни әбәд этмәк үчүн ағыллы тәдбирләри илә өзүнү көстәрмишдир.

Рәссам Хачларов бөйүк Чаванширин сурәтини яратмага тәшәббүс этмишдир. Бу әсәр, рәссамын мүнәрибә дөврүндә яратмыш олдуғу бир аддым сайылмалыдыр.

Лакин Хачларов бу әсәринә ҮМУМИ тә'сирдән гуртара биламмишдир. О, һәдәнсә өз яратдығы сурәтдә Чаванширин аччар бир сәркәрдә кими көстәрмишдир ки, бу да әсәрин бир тәрәфин олмасына сәбәб олмушдур. Һалбуки, Чаванширин һәм бөйүк сәркәрдә, һәм да ариф бир дөвләт хадими кими тәсвир этмәк лазымдыр.

Сурәти тамамлан кейим вә әсләһә һәмин дөврә көрә дүзкүн сечилмәдийиндән бу шәкилә баханда VII әср дейил, XVII—XVIII әсри хатырлайырсан.

Әйәр рәссам шәклин үслуб вә хүсусийәтләринә биринчи дәрәчәли вачиб мәсәлә кими бахсайды, өз әсәриндә дөврә әкс этдирмәкдә дә мүсбәт нәтичә әлдә әдәрди.

Бизчә рәссам әсәринин бу гусурларыны дүзәлдәрәс сурәти йүксәк фәгийәтләә баша чатдырмага наил олар.

Хәтаинин сурәтини чәкмәк ишиндә исә мәсәлә бам-башгадыр. Хәтаинин миниатюрада, вә Авропа рәссамы тәрәфиндән чәкилмиш рәсми вардыр. Лакин рәссам Шәрифзадә бунлары бир кәнара гоюб бөйүк шаир вә дөвләт хадимини сурәтини өзү тәсәввүр этдийи кими тәләмә алмышдыр. О, һәтта Хәтаинин шәхсән көрмүш адамларын тәсвирләриндән бәһә истифадә этмәмишдир. Бу тәсвирләрин бириндә бөйүк көстәрилир. «О, (йә'ни Шаһ Исмаил Хәтаи) сон дәрәчә көзәл вә өзгарлыдыр... Көрүнүшү хоша кәлмишдир. Мөһкәм бәдәнлидир. Сагаллы гырхдығыр, бығлары йох... Чаванчейран кими әәрәфдир. Әмирләрин һамысындан гүвәтлидир» (Н. Араслынын «Шаһ Исмаил Хәтаи» әсәриндәндир).

Шәрифзадәнин чәкдийи сурәтдә исә бу чаһәтләри көрмәк олмур. О, шишман, пил басмыш, шаир вә дөвләт хадиминә охшамаяр бир сурәт яратмышдыр. Һәтта рәссам, 39 яшында вәфат этмиш шаири 45—50 яшларында вермишдир. Куя сурәтин әәмәәтли көрүнмәси үчүн белә үйдурма лазым имиш?

Шәрифзадә, башга бир әсәриндә, йә'ни Бабәкин сурәтини яradыҗкәй психологи долғунлуға фикир бериб, әсас сурәти икинчи дәрәчәли һәсаләрдә дейил, симадә чанландырмага мейл этмишдир. Бу әсәрдә алын тәсвири, көз вә гаш ифадәси ансамлы Бабәк психологиясына үйғун кәлә биләчәк сурәтдә верилмишдир. Бурада Бабәк бөйүк сәркәрдәлик габилийәтинә вә әйни заманда дөври үчүн хас олан харичи көрүнүшә маликдир. Лакин бөйүн вә көксүн һәддиндән артыг шиширидилмәси вә әләчә дә сач вә саггалын топлуғу вә узунлуғу симада верилмиш ифадәнин тамамланмасына мане олур вә әкс тә'сир бағышлайыр. Бөйүн вә көкс, сима ифадәсинә нисбәтән башга планда верилмишдир. Бу үйғунсузлуг нәтичәсиндә бөйүн вә көксүн һәддиндән артыг шиширидилмиш олдуғу нәәрә чарпыр.

Бабәкин яранан сурәтләри ичәрисиндә нәәрә чалб әдәнләрдән бири дә рәссам Мәһмуд Тағыевин бөйүк таблосудур. Бу әсәр, бөйүк іохарыда бәһс этдийимиз шәкилдән хейли фәргләнир. Бурада Бабәк пәһлван көвдәли, әфсанәви гәһрәман кими, идраклы, аҗаллы, иradәли вә һәр чүр гүввәйә галиб кәлә билән инамлы бир сәркәрдә кими верилмишдир.

Бу шәкилә бахан тамашачы бөйүк гүввәт вә иradә символу олан сәркәрдә Бабәкин бөйүклүйүнә инаныр.

Шәкилдә Бабәкин гаг әли (сәрәтә чох мүвафиг олараг) синәсинә галдырылмышдыр, плашын күләкдән елә'нмәси сурәтин даһа да сарбаллашмасына көмәк әдир. Бурада көксүн һәддиндән артыг шиширидилмәсинә бахмаяраг үйғунсузлуг нисс олунмаһыр.

Биз бу мәгаләдә рәссамларын яратмыш олдуғулары сурәтләрин һамысына гиймәт вермәк фикриндә дейилик. Биз, бу әсәрләрдә бә'зи мүбаһисәли вә доғру олмаян чәһәтләри тәхминән көстәрмәк вә ени ярадылан сурәтләрдә нә кими һаллара диггәт вермәк лазым кәлдийини айдынлашдырмаг истәйирик.

Азәрбайчан Рәссамлары Иттифагынын бу вахта гәдәр яранмагда олан сурәтләри рәссамларын мүзакирәсинә-гоймамасы тәәччүб әдилмәли бир һалдыр. Һалбуки, бу әсәрләрин кениш мүзакирә әдилмәси, нәгсан вә я мүвафиггийиятләринин көстәрилмәси рәссамларын кәләчәк яradыҗлығы үчүн чох файдалы олар.

Бә'зи рәссамларымыз сурәт яradаҗкән икинчи дәрәчәли әһәмиййәтли олан кейими әсас тутурлар, белә олмалса онлар әсәрә психологиянә-гейри-нәәрәдән янашмаҗы сагламлыг. Мисал үчүн Тәмрид, Натәван вә һәчәрин сурәтләрини көстәрмәк олар (рәссам Чәмәнов).

Бунун нәтичәсиндә сәһнәдә, яradылмыш Вагиф, Вәдади вә я Короглу сурәтләринин көрән бә'зи шәхсләр, «артыг бу сурәтләр хаҗ арасында яйылмышдыр»—дейә онлары биткин бир сурәт кими гәләмә вермәйә чалышыр вә башгаларынын һәмин сурәтләр үзәриндә ишләмәләринә һәр васитә илә мане олурлар. Лакин тәчрүбә көстәрди ки, һәмин сурәтләрә тамамилә енидән, мүкәммәл вә дәрин психологиясә малик бир тәрәзә яратмаг олар. Чүнки бир артистин кейиндийиә гиймәт этмәклә, бөйүк бир шәхсийәтин сурәтинин яратмаг олмаз. Биз, һеч бир заман гиймлэнмиш артистин кейиндиҗи сәһнәйә чыхармаг «Нәсими» вә я Вагифин сурәтини яradыҗы дейә биләмәрик. Әкәр сурәт яратмаг бу гәдәр асан олсайды, о заман мүсабиләләр дүзәлтмәк вә я чохлу хәрчләр сәрф этмәк дә лазым кәлмәзди.

Сурәт яратмаг мәсәләсинә сифариш йолу илә янашылмасы да (бурада биринчи дәрәчәли сурәтләрин нәәрдә тутуруг) яradычылыг ишиндә әһәмиййәтли бир чәһәтдир. Чүнки бир рәссама бир әсәри сифариш этмәклә, белә гаҗаларынын көстәрә биләҗәйи яradычылыг тәшәббүсүнә мане олмуш яратмыш олурыг. Нәтичәдә рәссам истәдийи бир сурәти чәкмәйә иҗдам әдәркән, «бә'зи рәссам да чохдандыр ки, һәмин сурәти чәкир» сөзүнү әшидир.

Бизә ҮМУМИ халгын малы олан бөлә чәкә йүксәк кейфийәтли әсәрләр лазымдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, әйни бир сурәти яратмаг үчүн рәссамлар бир-бириләә ярышмаҗа йүксәк кейфийәтли әсәрләр мейдана чыхыр.

Бабәкин, Низамининн, Короглунун сурәтләринин бир нечә рәссам чәкдийи үчүн бу әсәрләр башга сурәтләрә нисбәтән даһа мүвәффәгийәтли олмуҗдур. Әйни бир сурәти бир нечә рәссамын чәкмәси яхшы нәтичә верир. Белә ликдә әйри-әйри рәссамын яратдығы әсәрдәкин яxшы чәһәтләри үмумиләшдирә мүкәммәл әсәр яратмаг ишини асанлаштыраР.

Бәтән мүнарибәси күнләриндә әсәрләр бою юрдумузун азадлыг вә истиглалийиятини мүдафиә этмиш бөйүк сәркәрдәләрин шәкилләринин хаҗ арасында яймаг бөйүк әһәмийәтә малик бир ишдир.

Тәәссүфүә көстәрмәлийик ки, һөрмәтли йолдашларымызын көстәришләринә вә рәссамларымызын яxшындан көмәк этмәләринә бахмаяраг, Бәдии фондун Азәрбайчан шө'бәси Чаванширин, Бабәкин, Короглунун вә башгаларынын шәкилләринин яйылмасы ишинин ләнкидир вә белә бөйүк вәзифәнин хаҗа чатдырмаҗда ачызлик көстәрир.

Хаҗлымызын мә'нәвин зәнгүнҗ олмашын, онун вәтәнпәрәрлиг руһуну даһа да гүвәтләндирмәк рәсм әсәрләриндән, күтләнин кениш бир сурәтдә мәнфәәт көрмәсинә наил олмаг лазымдыр.

Бүтүн бу сәйләдикләримизә өкин вураraг, гейд этмәлийик ки, рәссамларымыз өзләри тәбләләр, сурәтләр яратмаг вәзифәсинә йүксәк вәтәнпәрәрлик руһу илә янашырлар. Рәссамларымызын яратмалы олачаглары сурәтләр вардыр. Онларын бәзиләрдә ишләдиклә ишин дүзкүн тәшкил этмәк, рәссамлара яradычылыг көмәк этмәк үчүн рәссамлар иттифагы ямында хүсуси бир һеә'ят яradылмалыдыр.

Сурәтләр яратмаг ишә бир дә она көрә мәс'улийәтли вә шәрәфли бир ишдир ки, хаҗрулу'ада гәһрәмандыларда долу олан тарихимизи өйрәнән башга хаҗлар да бөйүк сәркәрдәләри, дөвләт хадимләрини, шаир вә рәссамларымызы, бизим яratдығымыз сурәтләрдә таныйачаглар.

ТАҒЫ ТАҒЫЕВ

Гәһрәман илә бүлбүлүн нағылы

Оғлан әдди дүшмән өлдүрүб, онсәккиз яра аландан сонра йыхылды.

Сүнқу давасы кәтдикчә араланыб нийаәт мешә галыныларында кәзди. Адамларын мүдәнни бағыгларда, сүнқу чиникитләриә тамамилә әшидилмәз олдуда, мешә дәрин бир нәфәс алыб, ағыр сүкутә далды.

О заман оғланын, дибиндә йыхылдығы һәйәт алма ағачынын чөрәк-ийә чичәкләри арасындан бир бүлбүл башыны чыхарыб үрәкә нәәрләрә әтрафы сүзду вә бирдән ашаығда, мешә отлары арасында ган апармыш оғланы көрүб фәрәдә кәлди.

Бүлбүл яралы бир гәлб кими чырпынараг охуюр, оғлан йыхылдығы әрдә гымылданмадан ятыб галмышды. Онун кәнч ганы парчаланмыш көксүндәнахыб әтрафындакы ар нәркис чиләрнин гыздырдыры.

Бүлбүл бир ан сусуб мешәнин сүкутуну диндләди вә тәкрар оғлана бахарар әлә бир фәган гопартды ки, яралы титрәйәрәк көз гапагларыны галдыды. Сонра әллөрнин өз дирәйиб азча дикәлди. Думанлы көзләрини әтрафа кәздирәрәк чичәкләр арасында өзүнү бүлбүл көрду. Додагларына солун бир тәбәссүм гону.

Нәәрләри она тикилмиш бүлбүлү сәсиндә гиггәтли бир нәй ачлады. О заман оғланын да көзләриндәки думан инчә бир бүлүр тәбәәси кими парлады.

Бүлбүл сәсини кәсәрәк:

— Нә олду, оғлан,—деди—әдди дүшмән синәси парчаладын, он сәккиз яра алдын уф дәмәдин, бәс инди нәдән көзләрин яшаҗы?

Оғланын бағышларындан илдырымлар гопду. О, яралы пәләнк кими инилтили бир ah чәкиб, енә дә отлараын үстүнә йыхылды.

— Похса о гыз ядына дүшду?—деә, бүлбүл енә дә дилә кәлди.

Гәһрәман көзләринә юмуб, чаваб вермәди. Бүлбүл ганадларыны чичәкләрә чырпараг ериндән гопду вә бир ан чәкмәди ки, оғланын үзүнә кәпәнәк ганады гәдәр хәфиф бир күл düшду.

Оғлан бу гәрибә күлүн тәмасынданди ки, дикинди көзләринин ачды. Бүлбүлүн ганадларынын